

PAN-ARAB BIRLIGINING VOSITASI SIFATIDA: TARIXIY, SIYOSIY VA
SOTSIOLINGVISTIK JIHATLAR

Abdumutalipov S.,

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti

3-kurs talabasi,

Xalqaro munosabatlar fakulteti,

Toshkent, O'zbekiston,

sobitabdumutalipov912@gmail.com

Rahbar: S. Abdunabiev

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti

Sharq tillari kafedrası

Annotatsiya. Ushbu maqola arabchani pan-arab birligining ko'p qirrali vositasi sifatida ko'rib chiqadi uning tarixiy evolyutsiyasi, siyosiy instrumentalizatsiyasi va zamonaviy sotsiologik muammolarini o'rganadi. Xalqaro ilmiy tadqiqotlar, Arab Davlatlari Ligasining rasmiy hujjatlari, YuNESKO materiallari va O'zbekiston Respublikasining tegishli qonunchilik bazasi asosida maqola arabchanning din, milliy kimlik va geosiyosiy diskurs kesishmasida o'ziga xos o'rin egallashini ta'kidlaydi. Til yigirma ikki arab davlatida kuchli birlashtiruvchi ramz sifatida xizmat qilishi shubhasiz bo'lsa-da, doimiy diglossik keskinliklar, mintaqaviy shevaviy parchalanish va globallashtirish bosimi til birligini siyosiy hamjihatlik bilan tenglashtirish imkonini bermaydigan murakkab vaziyat yaratadi. Maqola O'zbekistonning arabcha tadqiqotlarga munosabatini tilning sivilizatsion ahamiyatini o'z yo'lida o'zlashtirayotgan noarab davlatlar uchun model sifatida ko'rib, mulohazalar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: arabcha; pan-arabizm; diglossiya; Arab Davlatlari Ligasi; lingvistik kimlik; O'zbekiston; sharqshunoslik.

Kirish

Til bu shunchaki muloqot vositasi emas. Arab olamida arabcha (al-Arabiyya) bir vaqtning o'zida uchta rol o'ynagan: dunyodagi eng katta dinlardan birining muqaddas tili, milliy va etniklik belgisi, va keng hudud hamda turli-tuman xalqni "umumiy sivilizatsiya" bayrog'i ostida birlashtirmoqchi bo'lgan siyosatchilar qo'lidagi qurol. Marokashning Atlantika sohillaridan to Fors ko'rfazigacha cho'zilgan arab olami Arab Davlatlari Ligasining yigirma ikki a'zo davlatini o'z ichiga oladi bu yerda 420 milliondan ziyod odam yashaydi.

Umumiy til siyosiy jamoani birlashtira oladi degan g'oya siyosatshunoslik va sotsiologikada allaqachon isbotlangan. Ernest Gellner, Benedict Anderson va Miroslav Hroch har biri milliy tilning standartlashtirilishi va tarqatilishi zamonaviy milliy ongning poydevori ekanini ko'rsatib bergan. Lekin arab olamida til va birlik o'rtasidagi munosabat

ancha murakkab sababi tizimli bir muammo bor: rasmiy yozma til bo'lmish Zamonaviy Standart Arabcha (MSA) va shunchalik farq qiladigan lahjalar bir arada yashaydi-ki, marokashalik vaiploqlik oddiy suhbatda bir-birini zo'rg'a tushunadi. Bu hodisani Charles Ferguson "diglossiya" deb atagan bu arabchani birlashtiruvchi kuch sifatidagi ham kuchli, ham zaif tomoni.

Maqola faqat arab ichki masalalariga qaramaydi. O'zbekiston Respublikasi bu yerda juda qiziqarli misol bo'la oladi: sovet davrigacha bo'lgan intellektual merosi arab tilidagi islomiy ilm-fan bilan chuqur yo'g'rilgan, zamonaviy qonunchiligi esa xususan Davlat tili to'g'risidagi qonun, Ta'lim to'g'risidagi qonun va tegishli prezident farmonlari davlatlar kengroq sivilizatsion maqsadlar yo'lida til xilma-xilligini qanday boshqarishini o'rganish uchun juda yaxshi taqqoslash nuqtasi bo'lib xizmat qiladi.

Tarixiy poydevor: Nufuzli tilning shakllanishi

Klassik arabchani nufuzli til sifatida paydo bo'lishi milodiy VII asrda Qur'onning nozil bo'lishidan ajralmasdir. Islom yuksalishidan avval Arab yarim orolida boy og'zaki she'riyat an'anasi va qabilalararo notiqlik musobaqalari (mufākharāt)⁷ mavjud edi, ammo yagona yozma me'yor yo'q edi. Qur'on matni musulmonlar uni Allohning so'zma-so'z kalomi deb biladi Quraysh qabilasining arabchasini shunday ulug'vor maqomga ko'tardiki, keyingi tarixiy o'zgarishlarning hech biri bu maqomni asosan siltab tashlashga qodir bo'lmadi.

Keyingi VII–VIII asrlardagi arab futuhotlari tilni yarim oroldan ancha nariroqqa olib chiqdi yunon, aramo, qibti, lotin va berber tillari katta hududlarda ma'muriy va ilmiy til sifatida siqib chiqarildi.⁸ IX asrga kelib arabcha islom olamidagi ilmiy, falsafiy va ilohiyot tadqiqotlarining asosiy tiliga aylandi. O'zbekistonning o'zi joylashgan Movarounnahrda chiqqan olimlar Ibn Sino (Avitsenna), Beruniy, Xorazmiy o'zlarining asosiy asarlarini arabcha yozdi va shu tariqa Markaziy Osiyo intellektual an'anasini kengroq arab tilli sivilizatsion tartibga qo'shib yubordi.

Usmoniylar davri (1517–1918) murakkab bir vaziyatni keltirib chiqardi: arabcha o'zining diniy nufuzini saqlab qoldi, ammo usmonli turk tili arab aholi ko'pchilik bo'lgan hududlarda imperiya boshqaruvining tiliga aylandi. Mana shu ikkilik XIX–XX asrlardagi arab milliyatchi harakatlarining yonilg'isiga aylandi ular arabchani usmonlilardan oldingi o'z haqiqiy kimligining belgisi sifatida qayta tiklash va tasdiqlash kerak, deb bildi.

Arab va Pan-Arab millatchiligi: mafkura va institutsionallashtirish

Zamonaviy Pan-arab milliyatchilik loyihasi Qawmiyya 'Arabiyya siyosiy harakatga aylanishidan oldin asosan lingvistik-madaniy loyiha edi. Sati' al-Husri kabi mutafakkirlar

⁷ (mufākharāt) tarjimasi <https://www.rekhtadictionary.com/meaning-of-mufaakharat>

⁸ Versteegh, K. (1997). The Arabic Language. Edinburgh: Edinburgh University Press. <https://www.cambridge.org/core/journals/bulletin-of-the-school-of-oriental-and-african-studies/article/abs/kees-versteegh-the-arabic-language-ix-277-pp-edinburgh-edinburgh-university-press-1997-paper-1495/E7B5D44459F11CE21889ED9AC5D709A3>

Fixtining nemis milliyatchiligi g'oyalaridan ochiqchasiga ilhom olib, tilni milliy mansublikning asosiy mezonini deb hisoblardi: arabcha so'zlashgan har kim din va nasabidan qat'i nazar arabdir.⁹

Bu mafkura 1945 yilda Arab Davlatlari Ligasining tashkil etilishida o'z institutsional ifodasini topdi.¹⁰ Arab Ligasi Nizomnamasi arabchani tashkilotning rasmiy tili deb belgilaydi va til hamjamiyatini arab birdamligining asoslaridan biri sifatida ko'zda tutadi. Liganing ixtisoslashgan agentligi ALECSO arabcha imlo yozuvini standartlashtirish, savodxonlikni kengaytirish va a'zo davlatlar bo'ylab arab tilli o'quv dasturlarini birlashtirish bo'yicha ko'plab tashabbuslari bilan shug'ullangan.¹¹

Alohida davlatlar darajasida arabchani tashkil etuvchi roli milliy konstitutsiyalarda mustahkamlab qo'yilgan. Masalan, Misrning 2014 yilgi Konstitutsiyasi arabchani rasmiy davlat tili deb belgilaydi va uni Misrning arab kimligini tasdiqlash doirasiga joylashtiradi. Shunga o'xshash qoidalar Iroq, Suriya, Iordaniya, Tunis va boshqa Arab Ligasi a'zolari konstitutsiyalarida ham uchraydi.¹²

Xalqaro maydonda arabchani obro'si 1973 yilda Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi uni tashkilotning oltita rasmiy tilidan biri sifatida tan olganida yanada mustahkamlandi bu yutuq nafaqat arab davlatlarining demografik og'irligini, balki arab tilli sivilizatsion an'ananing dunyo miqyosida tan olingan ahamiyatini ham aks ettirdi.¹³

Diglossik holat: nazariyada birlik, amalda parchalanish

Diglossiya tushunchasi zamonaviy tilshunoslikka Charles Fergusonning 1959 yilgi mashhur maqolasi orqali kirib keldi. U bir til jamoasi ikki xil til turini yuqori (H) va quyi (L) turli vaziyatlarda muntazam ishlatadigan holatni tavsiflaydi.¹⁴ Arabchada Zamonaviy Standart Arabcha (fuṣḥā) yuqori tur hisoblanadi: bu rasmiy ta'lim, jurnalistika, adabiyot va davlat muassasalarining tili. Og'zaki shevalar (ʿāmmiyya) esa kundalik hayot tili uy, bozor va ommaviy madaniyat tili.

Bu bo'linishning amaliy oqibatlari pan-arab birlashuvi uchun juda jiddiy. Kasablanka va Bag'dod fuqarolari nazariy jihatdan umumiy yozma tilga MSAg ega, ammo ularning og'zaki shevalari bir-birini ancha qiyin tushunadi. Sun'iy yo'ldosh televideniyesi (xususan, 1996 yilda ishga tushirilgan Al Jazeera) va raqamli ijtimoiy tarmoqlarning rivojlanishi bu tafovutni qisman kamaytirdi, biroq diglossik keskinlik saqlanib qolmoqda. Sheva tarafdorlari fuṣḥā

⁹ Suleiman, Y. (2003). *The Arabic Language and National Identity: A Study in Ideology*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

¹⁰ League of Arab States. *Charter of the Arab League* (1945). Available at: <https://www.lasportal.org>

¹¹ Arab League Educational, Cultural and Scientific Organization (ALECSO). *Arabic Language Programmes*. Available at: <https://www.alecso.org>

¹² Constitution of the Arab Republic of Egypt (2014, amended 2019), Article 2. Available at: https://www.constituteproject.org/constitution/Egypt_2019.pdf

¹³ United Nations. *Official Languages*. <https://www.un.org/en/our-work/official-languages>

¹⁴ Ferguson, C. A. (1959). Diglossia. *Word*, 15(2), 325–340. <https://press.georgetown.edu/Book/The-Arabic-Language-and-National-Identity>

oddiy xalq uchun yetib bo'lmaydigan elita tili, deyishadi; an'anaviychilar esa MSAdan voz kechish arab olamini birlashtirgan yagona til ipini uzib yuboradi, deb turishadi.

YuNESKOning "Xavf ostidagi dunyo tillari atlas" arab davlatlari ichidagi ozchilik tillarining berber/tamazight, kurd, suriyoiy-aramo zaifligini ta'kidlaydi.¹⁵ Bu esa makro-arab darajasidagi til birligi ichki xilma-xillik bilan qo'shib yashashini va bu xilma-xillikning til jihatidan bir xil arab millati haqidagi rivoyatni qanchalik murakkablashtirishini eslatib turadi.

Arab tili, Islom va siyosiy diskurs: kesishuvchi kimliklar

Arab tilini birlashtiruvchi vosita sifatida tahlil qilish uchun uning islom bilan chuqur o'ralashib ketgan munosabatini hisobga olish shart. Dunyo bo'ylab taxminan 1,8 milliard musulmon uchun Qur'onning arabcha matni diniy va ilohiy mutlaqdir uning boshqa tilga tarjima qilib bo'lmasligi dogmatik pozitsiya bo'lib, tarixan millionlab noarab musulmonlarni hech bo'lmaganda ibodat arabchasini o'rganishga undagan. Bu arabchaga boshqa yirik jahon dinlari bilan bog'liq istalgan tildan ancha keng tarqalganlik va chuqur hurmat-ehtiromni beradi.

Biroq arabcha va islomiy kimlik o'rtasidagi munosabat siyosiy jihatdan juda murakkab. Dunyoviy arab millatchilari eng ko'zga ko'ringan tarzda Baaschi Suriya va Iroqda, Nosiristik Misrda arab kimligini islomiy kimlikdan ajratishga harakat qildi: milliyatchilik loyihasiga arab nasroniylarini ham qo'shib olish uchun diniy bog'liqlikdan ko'ra til-etnik bog'liqlikni birinchi o'ringa qo'ydi. Islamchi harakatlar esa, aksincha, Qur'on arabchasini safarbar etish resursi sifatida ishlatdi va tilning arab etnikligi belgisi sifatidagi roli bilan universal islomiy umma vositasi sifatidagi funksiyasi o'rtasidagi chegarani xiralashtirib yubordi.¹⁶

Marokash va Jazoir kabi mamlakatlarda mustaqillikdan keyingi arablashtirish siyosati ta'lim va boshqaruvda fransuz tilini siqib chiqarishga qaratilgan bir vaqtning o'zida ham arab milliyatchi tasdig'i, ham islomiy madaniy uyg'onish loyihasi edi. Ammo bu siyosat berber jamoalari va fransuzcha ta'lim olgan ziyolilar tomonidan qarshilikka uchradi. Natijada milliyatchilik loyihasi va'da qilgan toza birlik emas, balki murakkab va bahsli til landshafti yuzaga keldi.

O'zbekiston o'lchami: sharqshunoslik, arabcha va qonunchilik asoslari

O'zbekiston arab davlati emas va o'zbek tili turkiy til Davlat tili to'g'risidagi qonun (№ 3561-XII, 1989, zgartirishlar bilan) bo'yicha yagona rasmiy til hisoblanadi.¹⁷ Shunga qaramay, respublikaning huquqiy va ta'lim tizimi arabchaga va sharqshunoslik sohasiga katta ahamiyat beradi. Bu munosabat ham tarixiy davomiyligni, ham sovet hukmronligi bostirib

¹⁵ UNESCO. Atlas of the World's Languages in Danger (2010). Paris: UNESCO Publishing. Available at: <https://www.unesco.org/languages-atlas/>

¹⁶ Al-Azmeh, A. (1993). *Islams and Modernities*. London: Verso.

¹⁷ Republic of Uzbekistan. Law on the State Language (No. 3561-XII, 21 October 1989, as amended). Official Legal Portal: <https://lex.uz/docs/68>

qo'yg'an islomiy sivilizatsion merosga qayta ulanishning ataylab olib borilayotgan mustaqillik siyosatini aks ettiradi.

Ta'lim to'g'risidagi qonun (№ ZRU-637, 2020 yil 23 sentabr) ko'p tilli ta'lim uchun keng qamrovli me'yoriy asos o'rnatadi: fuqarolarning ona tilida ta'lim olish huquqini kafolatlash bilan birga ularga davlat va xorijiy tillarda ham muloqot qilish imkoniyatini berish davlat majburiyati sifatida belgilanadi.¹⁸ Arabcha bu tizim doirasida muhim xorijiy til sifatida tan olinadi — chunki u diniy ta'limdagi va O'zbekistonning Arab Ligasi a'zolari bilan o'sib borayotgan diplomatik-iqtisodiy hamkorligidagi roli jihatidan alohida ahamiyatga ega.

PP-4307-sonli Prezident farmoni (2019 yil 19 may) xorijiy tillarni o'qitishni takomillashtirish bo'yicha o'zbek ta'lim tizimida xorijiy til o'qitishni kengaytirish uchun katta maqsadlar belgiladi.¹⁹ Farmonning asosiy e'tibori ingliz, nemis, fransuz va xitay tillariga qaratilgan bo'lsa-da, u o'zbek muassasalarida taklif etiladigan barcha xorijiy tillarga tatbiq etiluvchi zamonaviy til o'qitish infratuzilmasini yaratishni majburiy qilib, arabcha o'qitish uchun ham qulay muhit vujudga keltiradi.

Alohida ahamiyatga ega bo'lgan jihat sharqshunoslikka institutsional sodiqlikdir. Toshkent davlat sharqshunoslik²⁰ instituti O'zbekistondagi arabcha akademik tayyorgarlikning asosiy markazi hisoblanadi. PQ-3856-sonli Prezident qarori (2018) va tegishli me'yoriy hujjatlar arabcha va boshqa sharq tillari kompetensiyalarini rivojlantirish bo'yicha davlat ko'magini mustahkamladi arab olami bilan O'zbekistonning tashqi siyosati, savdo va madaniy diplomatiyasi uchun ularning amaliy ahamiyati tan olindi.²¹

2022–2026 yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot milliy strategiyasi (UP-60-sonli Prezident farmoni, 2022 yil 28 yanvar) O'zbekistonning arab olami bilan munosabatlarini gumanitar va ta'lim diplomatiyasi doirasiga yanada joylashtirib qo'yadi.²² Strategiyada O'zbekiston ta'lim muassasalarini xalqarolashtirish va xalqaro madaniy hamkorliklarni kengaytirish ustuvorligi arab olamini ham muhim yo'nalish sifatida nazarda tutadi — bu ham iqtisodiy manfaatning (Fors ko'rfazi davlatlari O'zbekistonga yirik sarmoyadorlar), ham sivilizatsion yaqinlikning aksidir.

O'zbekistonning yondashuvi kengroq bir tamoyilni ko'rsatadi: o'zlari arab bo'lmagan davlatlar ham arabchani strategik sivilizatsion resurs sifatida ishlatishi mumkin. Bu munosabat arabchani shunchaki xorijiy til emas, balki ulkan madaniy-intellektual merosga, tez o'sib borayotgan iqtisodiy maydonga va global ahamiyatga ega diniy jamoaga kirish kaliti

¹⁸ Republic of Uzbekistan. Law on Education (No. ZRU-637, 23 September 2020). <https://lex.uz/ru/docs/5013009>

¹⁹ Republic of Uzbekistan. Presidential Decree PP-4307 on Improving Foreign Language Teaching (19 May 2019). <https://lex.uz/docs/4337035>

²⁰ <https://tsuos.uz/ru/>

²¹ Republic of Uzbekistan. Presidential Resolution PQ-3856 on the Development of Oriental Studies (2018). <https://lex.uz>

²² Republic of Uzbekistan. National Strategy for Development 2022–2026 (Presidential Decree No. UP-60, 28 January 2022). <https://lex.uz/docs/5841063>

sifatida joylashtiradi. Shu ma'noda arabchaning birlashtiruvchi vosita sifatidagi vazifasi arab olamining o'z chegaralaridan ancha nariga chiqib ketadi.

Zamonaviy muammolar: globallashuv, raqamli media va til parchalanishi

XXI asr arabchaning pan-arab birlashtiruvchisi sifatidagi roliga yangi bosimlar olib keldi. 2016 yilgi Arab inson taraqqiyoti hisoboti ta'lim va bilim ishlab chiqarishdagi kamchiliklarni arab rivojlanishining eng jiddiy to'siqlari sifatida aniqladi arabcha ta'limning sifati va qamrovi eng dolzarb muammolar qatorida tilga olindi.²³ MSA'dagi funksional savodxonlik notekis taqsimlangan: shahar va qishloq aholisi o'rtasida, erkaklar va ayollar o'rtasida, boy Fors ko'rfazi davlatlari va kambag'alroq ichki arab mamlakatlari hamda Shimoliy Afrika o'rtasida sezilarli tafovutlar mavjud.

Raqamli kommunikatsiya texnologiyalarining tarqalishi ikki yoqlama vaziyat yuzaga keltirdi. YouTube, Twitter/X va TikTok kabi platformalar bir necha shevalardagi kontentga ta'sirni dramatik tarzda kengaytirdi va pan-mintaqaviy ongning yangi shaklini shakllantirdi. Shu bilan birga, ayni o'sha platformalar yozma shaklda og'zaki shevalardan foydalanishni tezlashtirdi lotin yozuvi ishlatilganda bu hodisa ba'zan "Arabizi" deb ataladi va shu tariqa MSAning yagona yozma standart sifatidagi mutlaq mavqeini yemirib bormoqda. Bu tilning sog'lom demokratlashuvi ekanmi yoki umumiy yozma merosning asta-sekin erishi ekanmi bu savol arab tilshunoslari va ziyolilari orasida hamon qizg'in bahs mavzusi.

Geosiyosiy jihatdan, 2011 yilgi Arab bahori davridan beri mintaqani belgilab kelayotgan nizolar Suriya, Liviya, Yaman va Sudandagi fuqarolar urushlari, hal etilmay qolgan Falastin masalasi, Eronga moyil va Fors ko'rfazi hamkorlik kengashiga moyil bloklar o'rtasidagi chuqurlashib borayotgan tafovut fonida pan-arab birligi istiqbollari hamon xira bo'lib qolmoqda. Shunday qilib, arabcha siyosiy birlashtirishning faol vositasi sifatida emas, balki siyosiy salohiyati hanuz ko'p jihatdan ro'yobga chiqmagan umumiy kimlikning yashirin manbai sifatida faoliyat ko'rsatmoqda.

Xulosa

Arabcha, shubhasiz, zamonaviy dunyodagi eng kuchli sivilizatsion bog'lardan biridir. Uning Qur'on tili, buyuk intellektual an'ananing tarixiy vositasi va yigirma ikki davlat hamda Birlashgan Millatlar Tashkilotining rasmiy tili sifatidagi roli unga boshqa hech bir afro-osiyo tiliga nasib etmagan keng tarqalganlik va nufuz beradi. Pan-arab birligi vositasi sifatida u o'ta zarur ramziy poydevor yaratadi arab olamini tavsiflayotgan siyosiy, mazhabiy va etnik bo'linishlar ostida haqiqatan ham umumiy biror narsa borligini isbotlab turuvchi poydevor.

Biroq ushbu maqolada taqdim etilgan tahlil til hamjamiyatini siyosiy birlik uchun yetarli deb biladigan har qanday sodda determinizmdan ehtiyot bo'lishni taqozo etadi. Arabchaning diglossik tuzilishi, MSA va so'zlashuv shevalari o'rtasidagi keskinlik, tilning arab-etnik va

²³ Arab Human Development Report (2016). Youth and the Prospects for Human Development in a Changing Reality. New York: UNDP. <https://www.undp.org>

islomiy-universalist talqinlari o'rtasidagi raqobat, hamda Arab bahori ochib bergan tarkibiy zaifliklar bularning barchasi tilning pan-arab loyihasi uchun zarur, ammo yetarli shart emasligini ko'rsatadi.

O'zbekiston nuqtai nazaridan qonunchilik va ta'lim tizimlari orqali arabcha va sharqshunoslikka sezilarli sarmoya kiritgan, o'rta asr olimlari esa arab tilli intellektual an'anani boyitgan bu mamlakat uchun arabcha shunchaki xorijiy til emas, balki O'zbekistonning o'zi ham haqli ulushga ega bo'lgan sivilizatsion merosga kirish kalitidir. Respublikaning prezident farmonlari va milliy taraqqiyot strategiyalarida mustahkamlangan sharqshunoslikka doimiy sodiqligini mana shu anglash belgilaydi.

Xulosa qilib aytganda, arabcha har qanday kelajakdagi arab hamjihatlik loyihasi uchun mavjud eng kuchli vosita bo'lib qolmoqda til avtomatik ravishda birlikni keltirib chiqaradi, degani emas, balki u shu loyiha hatto ifodalana ham olmaydigan o'rnini bosa bo'lmas umumiy zamin yaratadi. Arab siyosiy arboblari, ta'lim muassasalari va fuqarolik jamiyati oldidagi vazifa bu resursdan oqilona foydalanish, uning to'liq birlashtiruvchi salohiyatini ro'yobga chiqarishga to'sqinlik qilayotgan tarkibiy tengsizliklar va diglossik keskinliklarni bartaraf etishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. League of Arab States. Charter of the Arab League (1945). Available at: <https://www.lasportal.org>
2. UNESCO. Atlas of the World's Languages in Danger (2010). Paris: UNESCO Publishing. Available at: <https://www.unesco.org/languages-atlas/>
3. Ferguson, C. A. (1959). Diglossia. Word, 15(2), 325–340. <https://press.georgetown.edu/Book/The-Arabic-Language-and-National-Identity>
4. Arab League Educational, Cultural and Scientific Organization (ALECSO). Arabic Language Programmes. Available at: <https://www.alecso.org>
5. Constitution of the Arab Republic of Egypt (2014, amended 2019), Article 2. Available at: https://www.constituteproject.org/constitution/Egypt_2019.pdf
6. Republic of Uzbekistan. Law on the State Language (No. 3561-XII, 21 October 1989, as amended). Official Legal Portal: <https://lex.uz/docs/68>
7. Republic of Uzbekistan. Law on Education (No. ZRU-637, 23 September 2020). <https://lex.uz/ru/docs/5013009>
8. Republic of Uzbekistan. Presidential Decree PP-4307 on Improving Foreign Language Teaching (19 May 2019). <https://lex.uz/docs/4337035>
9. Republic of Uzbekistan. Presidential Resolution PQ-3856 on the Development of Oriental Studies (2018). <https://lex.uz>
10. Al-Azmeh, A. (1993). Islams and Modernities. London: Verso.

- 11.** Suleiman, Y. (2003). The Arabic Language and National Identity: A Study in Ideology. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- 12.** Republic of Uzbekistan. National Strategy for Development 2022–2026 (Presidential Decree No. UP-60, 28 January 2022). <https://lex.uz/docs/5841063>
- 13.** Arab Human Development Report (2016). Youth and the Prospects for Human Development in a Changing Reality. New York: UNDP. <https://www.undp.org>
- 14.** Versteegh, K. (1997). The Arabic Language. Edinburgh: Edinburgh University Press. <https://www.cambridge.org/core/journals/bulletin-of-the-school-of-oriental-and-african-studies/article/abs/kees-versteegh-the-arabic-language-ix-277-pp-edinburgh-edinburgh-university-press-1997-paper-1495/E7B5D44459F11CE21889ED9AC5D709A3>
- 15.** United Nations. Official Languages. <https://www.un.org/en/our-work/official-languages>
- 16.** <https://tsuos.uz/ru/>
- 17.** <https://www.rekhtadictionary.com/meaning-of-mufaakharat>
- 18.** Abdunabiev S. B., Safaraliev B. S. U. SIGNIFICANCE OF ARABIC LANGUAGE IN DEVELOPMENT OF WORLD LANGUAGES //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2024. – T. 4. – №. 25. – C. 126-132.